

Utrikesdepartementet

Svenska Institutet i Alexandria

Direktör Jan Henningsson

Tankar om HAMAS och Jyllandsposten

Idag demonstrerar tusentals muslimer på gatorna i protest mot Danmark, medan alltfler europeiska tidningar sluter upp bakom Jyllandsposten och tryckfrihetens principer. I retoriken handlar det om gudstro och religiösa symboler. Men på ett djupare plan handlar det om att enskilda människor i en kulturkrets fylld av mindervärdeskomplex känner sig personligen kränkta. Många svenskar har svårt att förstå våldsamheten i muslimernas reaktion. För kristna européer är Jesus kanske inte ett omedelbart lättillgängligt identifikationsobjekt: han levde inte på våra breddgrader och talade ett språk, som idag är helt marginaliserat.

Som förebild för vanliga människor kan Jesus upplevas som ouppnåelig.

För nutida arabiska muslimer, däremot, är Muhammad ingen kulturellt avlägsen gestalt. Han bodde i den här regionen och talade en form av arabiska som än idag går att förstå. Muhammad, den enkle köpmannen som Gud hade utvalt, växte upp utan föräldrar. Han gifte sig och bildade familj och blev genom sin normalitet en mycket närliggande gestalt för de troende, också för nutida araber. "Profeten var som en av oss", inte gudomlig, och därför ska man i princip kunna leva som han, säger muslimerna.

Smutskastar man Muhammad och vanställer hans ansikte, är det därför jag – en nu levande arab och muslim – som angrips. Karikatyrerna blir ett övergrepp på min djupaste identitet. Det spelar det inte så stor roll om jag verkligen är en aktivt utövande muslim, som troget följer shari'ah och Muhammads föredöme. För nu handlar det inte främst om teologi och religiös etik utan om psykologi – och politik förstås.

De arabiska politiker som i oktober bestämde sig för att göra en affär av karikatyrer missbedömde antagligen solidariteten med ett av EU's minsta medlemsländer – det kan bli dyrt på sikt. Men på kort sikt är en annan missbedömning farligare: det är inte de sittande arabsocialistiska regimernas mest hängivna anhängare, som marscherar idag – utan de islamistiska rörelsernas fotfolk. Och de har fått blodad tand efter HAMAS' jordskredsseger i de palestinska valen.

Det finns underliggande samband mellan framgångarna för HAMAS bland palestinier (och för Hizbollah bland shi'a-muslimer i Libanon och för Muslimska Brödrskapet i Egypten), två fenomen som idag kan iakttagas hos många araber: känslan av förödmjukelse och religionen som tillflykt.

Förödmjukelse och förnedring

Förödmjukelse heter på arabiska *'ihâna* – det är vad många muslimer kände, när de såg nidbilderna av profeten Muhammad i Jyllandsposten, även om profeten själv är okränkbar och hans ära förblir obefläckad. Förnedring heter *'idhlâl*; som illustration tar mina vänner den behandling irakiska fångar i Abu Ghuraib utsattes för. Men det allra vanligaste exemplet är detta, ämne för otaliga debatter, brandtal, predikningar och debattartiklar: när palestinier förnedras vid israeliska gränskontroller, känner sig alla araber förödmjukade. Vad som slår en svensk läsare är hur vanligt – alltför vanligt – förekommande dessa laddade ord är i tidningarnas rubriker och i den allmänna debatten. Hur ofta läser vi i svensk press att Sverige är förödmjukat?

Press och etermedia öser oavbrutet ut information om hur ”arabiska bröder” förödmjukas i Gaza och på Västbanken. Bilderna från Irak har en kortare historia och inte samma emotionella laddning. Men dessa reportage fungerar som en projektionsduk för den egna frustrationen, en duk som dessutom är sanktionerad uppifrån och inte omedelbart behöver leda till politiskt uppror på hemmaplan. I början av den andra intifadan deltog drottning Rania av Jordanien i pro-palestinska demonstrationer i Amman, iklädd palestinasjal. Detta gav dock inget större eko vare sig massmedialt eller diplomatiskt.

Egyptiska och andra arabiska muslimer har i modern tid gång på gång upplevt vad man beskriver som kollektiv förödmjukelse: vid de upprepade militära förlusterna mot Israel, då Saddam-statyn vräktes omkull i Irak, eller då Egypten inte fick en enda röst, när Internationella Fotbollsforbundet skulle välja värdnation för VM 2010. Men de flesta egyptier upplever också individuell förnedring i vardagen – inte så synligt kränkande som den israeliska ockupationen – men likafullt svidande:

värnpliktiga behandlas som hundar av sina befäl, studenter som boskap av sina lärare, serviceanställda som slavar av rika Gulf-araber, kvinnor som tjänarinnor av sina män, skolbarn som får aga eller sänkt betyg om de frågar mycket. En egyptisk gymnasist går på internetkafé och hittar en intressant websida; då kommer censurens skylt upp och säger ”Denna sajt är inte tillåten för egyptier”... Unga saudier gör samma erfarenhet, när de surfar utanför den av censuren tillåtna sfären i cyberspace.

Förödmjukande är det också att se på teve-reklamen kväll efter kväll och veta att man aldrig kommer att kunna köpa någon av dom där prylarna, som utmärker den nya, globaliserade världen, kanske inte ens en mobiltelefon... att man aldrig kommer att resa eller lära sig tala ”den nya världens språk” (Farag Fouda 1992), varken engelska eller de högteknologiska fackspråk som hör dit. Det är förödmjukande att vara arbetslös, men det är också frustrerande att ha en ordinarie tjänst som läkare eller lärare och tjäna några hundra pund i månaden, dvs långt mindre än bostadshyran i de flesta städer. Att tvingas till korruption för att försörja sin familj: vilken mentalitet skapar detta? Glöm inte att Saddam Hussein som skolgrabb med hugg och slag tvangs ut att stjäla för att äta!

Den arabiska tevekanalen al-Jazeera's magasin *Wara al-Akbbar* den 30 januari handlade om just Jyllandsposten. Symptomatiskt nog tog den islamistiske debattören (från Amman) upp begreppet ”värdighet” (*karâmah*) som den springande punkten. Hans budskap var helt enkelt att muslimer känner sig berövade sin värdighet – genom teckningarna och kanske än mer genom den (förment) ringaktande attityd som utgör ”isberget under vattenytan” och som muslimer i Europa känner av dagligdags.

En intressant relief till det som nu händer i Danmark får man i drottning Margarethes självbiografi, som publicerades i april 2005: ”We are being challenged by Islam these years - globally as well as locally. It is a challenge we have to take seriously. We have let this issue float about for too long because we are tolerant and lazy. We have to show our opposition to Islam and we have to, at times, run the risk of having unflattering labels placed on us because there are some things for which we should display no tolerance”. (citerad i Daily Telegraph, 2005-04-15).

Religionen

Enligt de genom UNDP utgivna Arab Human Development Reports (2002-) släpar araberna efter på i stort sett alla samhällsområden. Värst är det ifråga om demokrati/medborgerligt inflytande, jämställdhet och läskunnighet/kunskapsutveckling. Något civilt samhälle med folkrörelser som bas för medvetandegörande och opinionsbildning kan man knappast tala om. Inte heller är man internationellt särskilt framstående på vare sig

sportens eller kulturens arenor. Men det finns ett område, där araber – både kristna och muslimer – faktiskt känner sig överlägsna, nämligen religionen.

En användbar definition av religion säger att den erbjuder ”en annan värld att leva i” (Santana 1980), och det är just vad många nutida araber behöver som motvikt till vardagens verklighet (jfr Shaalan 1979). V S Naipaul fångar lyhört denna attityd, som kan bli ett slags kompensatorisk arrogans: ”Yes, we fell behind intellectually in terms of pursuit for material and secular education. But in terms of being more human, more responsible persons . I think we are a lot better than them. Morally we are a lot better than them”.¹ Religionen, islam i detta fall, erbjuder en värld, där verklighetens orättvisor och besvikelser rättats till, ja där man rentav kan ta revansch. Man kan åtminstone vara ”världsmästare i religion”, om man nu inte kan vara bäst på någonting annat. Men om man blir kränkt också på detta område, ja då är måttet rågat. Och det var just vad som hände, enligt mina muslimska vänner, när karikatyrerna av Muhammad kom till allmän kännedom.

Karikatyrerna i Jyllandsposten

”It is humiliating, of course”, säger en högutbildad egyptisk medelklasskvinna, som normalt inte är speciellt religiöst engagerad. ”They should not touch the Prophet”. Jag påminns om hur muslimska invandrare i Bradford, som knappt kunde läsa och skriva, gjorde bokbål av Salman Rushdies ”Satansverserna” (1987); den insiktsfulle Shabbir Akhtar analyserade saken i en liten skrift *Be Careful with Muhammad*, en uppmaning som står sig. Vad man än säger i denna affär: man kan inte förringa den Andres (i detta fall muslimens) känsla av fördömjukelse. Som en av mina unga manliga anställda sade: ”visst kan man kritisera islam och muslimska samhällen och säga att vi är efterblivna osv, men man behöver inte sticka kniven ända in i den allra ömmaste punkten. Då framtvingar man en reaktion, som vi – de allra flesta av oss – helst hade velat undvika. Oavsett hur aktivt troende man är – i vårt land är religionen människornas liv. När böneutropet ljuder, dämpar vi automatiskt stereon, även om vi annars är ganska slappa ifråga om vinförbud och sånt.”

Det går att argumentera om tryckfrihet och åsiktsfrihet med europeiske muslimer, som har en egen, trygg personlig och social identitet, och som accepterar den sekulära demokratins spelregler, där var och en måste

¹ *Among the believers*, 1981:225. Här är det visserligen en malayisk muslim, som jämför sig med kinesiska grannar, men det kunde lika gärna ha varit en arab, som kritiserar amerikaner.

argumentera och finna sig i att bli emotsagd, men de är i minoritet just nu. Det är en annan diskurs som dominerar bland talespersoner för muslimska samfund, som när man i Sverige drar paralleller mellan Jyllandsposten och nazisternas antijudiska kampanjer. Retoriskt skickligt, kanske, men sakligt ohållbart: det är ändå en himmelsvid skillnad i socialt och politiskt utgångsläge mellan 1930-talets europeiska judar, å ena sidan, och å andra sidan muslimer bosatta i dagens Europa. Det finns idag ett femtiotal muslimska majoritetsstater – omfattande närmare en miljard människor – som kan agera diplomatiskt – och med ekonomiska sanktioner – för att försvara sin tro och sina trosfränder. De muslimska ambassadörernas uppvaktning i Köpenhamn bär syn för sägen.

Om det var Egypten som tog initiativet till kampanjen mot Jyllandsposten får det nog ses mot bakgrund av de då pågående parlamentsvalen här. I den första omgången stod det klart att den islamistiska rörelsen (Muslimska Brödrskapet) var starkare än regeringen önskat. Man (NDP) vidtog då en rad åtgärder för att förhindra att MB skulle nå för stora framgångar. Jyllandsposten gav NDP-regeringen ett utmärkt tillfälle att med brösttoner visa omvärlden – men framför allt den egna befolkningen – att man är minst lika nitälskande för islam och muslimska värderingar som MB.

Som boende i det sekulär Europa bör man kanske erinra sig att den här kampanjen äger rum i en kulturkrets där hädelse är belagt med dödsstraff; (jfr de s k Blasphemy Laws i Pakistan.) I Egypten finns en typ av islamistisk aktion som kallas *hisbah*, dvs att någon gör sig till advokat för Gud och – å Guds vägnar – åtalar en annan för brott mot denne Gud. På entréerna till alla större matbutiker i Alexandria, inklusive det franskögda affärscentret Carrefour, kan man numera se jätteskyltar med texten ”På grund av de danska smädelserna mot profeten Muhammad är danska produkter förbjudna”. Det blir till funktionen samma typ av hälsodeklaration som vi är vana vid ifråga om *halal*-kött: ”Helt fritt från fläsk”...

Man kan dock fråga sig om den våldsamma reaktionen bland miljontals muslimer står i proportion till provokationen. Några karikatyrer i en dansk tidning, som ju knappast läses av en världsvid publik, kan väl knappast jämföras med militär invasion av muslimska länder (Afghanistan, Irak) eller ockupation av palestinska områden? Förklaringen kan finnas i just detta: man rör inte på de Stora Fienderna, i detta fall främst USA med allierade – som man ju dessutom är starkt ekonomiskt beroende av; det gäller inte minst Egypten. Resultatet är en sedan länge uppdämd folklig vrede, som nu får ett lämpligt utlopp.

Danmark är inte tillräckligt mäktigt eller ekonomiskt viktigt för arabvärlden för att skyddas av upplysta egenintressen här. En cynisk – och uppenbarligen felaktig – beräkning kan ha lett arabiska regimer till slutsatsen att Europa skulle vara berett att göra ett bondeoffer. Därmed skulle man få en lagom avlägsen kanal avleda detta starka missnöje som annars kunde ha förvandlats till farlig politisk energi (exemplet HAMAS).

HAMAS' valseger

Islams religiösa symboler är djupt rotade i det arabiska modersmålet, de är inhemska, de begrips av alla – rika och fattiga, unga och gamla, kvinnor och män, stadsbor och byfolk. Islam är autentiskt arabisk, inte importerad som socialism eller liberalism. De sekulära ideologierna har inte gett palestinierna vare sig frihet, värdighet eller välstånd. Återstår alltså det religiösa kortet, som HAMAS spelat skickligt. De flesta arabiska kommentatorer jag läst ger följande analys av valresultatet:

De palestinska väljarna straffade al-Fath för korruption och politisk oförmåga. De straffade Israel för ockupationens arrogans och förnedring. De straffade det internationella samfundet för uppenbar brist på genuin politisk vilja och uppriktighet ifråga om fredsprocessen. Ett argument mot HAMAS har varit att Israel skulle vägra förhandla med dem. Men blir det egentligen någon skillnad mot det som hittills varit? frågar sig araberna. Israel ville ju inte förhandla med al-Fath heller, inte ens med Abu Mazen. Kommer någon palestinsk företrädare någonsin att vara *kosher* i judarnas ögon?

Om nu USA och EU beslutar avbryta bistånd till palestinska områden, kanske inte heller detta kommer att märkas så värst mycket på gräsrotsnivå. Har dessa miljoner någonsin hamnat hos de verkligt behövande? Har inte UNRWA-koryféer och andra privilegierade palestinier i årtionden kapat åt sig dessa s k biståndspengar och stoppat dem i egen ficka?

Några förutser att HAMAS i regeringsställning kommer att tvingas – eller självmant välja – att modifiera av sitt program och lära sig kompromissa för att fungera som statsbärande parti och undvika internationell isolering. Men man ska inte vara för säker; det kan finnas bundsförvanter, som stödjer deras hårdföra linje.

Balanserad och välformulerad, iförd grön baseballkeps med islamisk slogan, deklarerade HAMAS talesperson Ismail Haniyeh vid segrarnas presskonferens på valnatten: ”Vi lever i en politisk verklighet som vi måste hantera. Ockupationen och dess konsekvenser är vår verklighet

just nu, och den ska vi tackla. Men i vår egen verklighet, den värld vi ser fram emot och vill skapa, där är inte araberna splittrade, där är inte muslimernas umma delad i nationalstater”.

Vad såg han framför sig? Ja, inte ett nytt kalifat, nödvändigtvis.

En intressant omtolkning av uttrycket ”utplåna staten Israel” lanserades för mig häromdagen av Rosemary Hollis (forskningschef på Chatham House). Hon menade att HAMAS kanske tänker (kan förmås tänka) som så, att nationalstaten som konstruktion är på väg att bli obsolet; vi behöver andra geopolitiska entiteter. I ljuset av en sådan utveckling – som redan är på gång i Europa – kanske både Israel och Palestina blir ointressanta som statsbildningar i traditionell mening – och så ”utplånas” alltså staten Israel. Det låter nästan som Martin Bubers tankar om judarna som ett moraliskt salt i världssamfundet eller Asher Ginsburgs (Ahad Ha’am) kultursionism. Kanske är det utopiskt. För den politiska sionismen är det förstås otänkbart. Men som utmaning till inbitna nationalister och etatister på ömse håll, kan det möjligen provocera fram nytänkande inför till synes ohjälpligt låsta positioner.

Jan Henningsson
Direktör Svenska Institutet i Alexandria